DAVLAT RAHBARLARI NUTQIDA ODOB-AHLOQ MUNOSABATLARINING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

Dexqonboy nabirasi Omongul Maxamadsoli qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
d.m.omongul@fstu.uz

Annotatsiya
Ushbu maqola O‘zbekiston, Rossiya va AQSh prezidentlarining xalqaro maydondagi nutqlarini lingvopragmatika nuqtai nazaridan, xususan odob-axloq normalari va siyosiy pragmatik strategiyalar asosida qiyosiy tahlil qiladi. Tadqiqotda Shavkat Mirziyoyev, Vladimir Putin va Donald Trump hamda boshqa Amerika prezidentlari nutqlaridagi ijobiy pragmatik strategiyalar, “yuz”ni saqlash taktikasi va madaniy o‘zgaruvchanliklar o‘rganiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har bir yetakchi o‘zining milliy siyosiy an’analari va shaxsiy uslubiga mos ravishda odob-axloq normalarini qo‘llaydi: O‘zbekiston prezidenti nutqlari konsensus va hamkorlikka asoslangan, Rossiya prezidenti nutqlari affektiv va axloqiy argumentlarga tayanadi, Amerika prezidentlari esa ikki xil – omma oldida keskin, xususiy suhbatlarda yon beruvchi – kommunikativ uslubni namoyish etadi.

Kalit so‘zlar: *lingvopragmatika, odob-axloq normalari, pragmatik strategiyalar, siyosiy diskurs, prezidentlik nutqlari, yuz nazariyasi.*

Kirish

Lingvopragmatikada odob-axloq normalarining tahlili nutqiy xatti-harakatlarning ijtimoiy va madaniy qoidalar asosida qanday shakllanishi, talqin qilinishi va baholanishini o‘rganadi [7]. Xususan, siyosiy yetakchilarning xalqaro maydondagi nutqlari – ular nafaqat ma’lumot tarqatuvchi, balki ikki tomonlama munosabatlarni mustahkamlovchi, diplomatik “yuz”ni saqlovchi va milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi muhim pragmatik vosita sifatida xizmat qiladi [4].

Ushbu maqolada O‘zbekiston, Rossiya va Amerika Qo‘shma Shtatlari prezidentlarining xalqaro tashkilotlar – BMT, SHHT, BRICS – va ikki tomonlama uchrashuvlardagi nutqlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – turli madaniy va siyosiy kontekstlarda odob-axloq normalari qanday ifodalanishini aniqlash va ularni qiyosiy lingvopragmatik nuqtai nazardan yoritishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Brown va Levinson tomonidan ishlab chiqilgan “yuz” nazariyasiga ko‘ra, odobli nutq ikki asosiy ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi: ijobiy yuz – maqtov, hurmat va qabul qilinish istagi, hamda salbiy yuz – erkinlikka tajovuz qilmaslik va mustaqillikni hurmat qilish. Siyosiy diskursda, ayniqsa xalqaro diplomatik nutqlarda, ijobiy pragmatik strategiyalar – umumiy qadriyatlarni ta’kidlash, hamkorlikka chaqirish, maqtov va minnatdorchilik bildirish – yetakchi o‘rinda turadi [3].

Davlat ziyofatlari va xalqaro sammitlardagi nutqlar epideiktik janrga mansub bo‘lib, ularning asosiy vazifasi – maqtov, hurmat va birlikni ifodalashdir [2]. Bunday nutqlarda ziddiyat va keskinlik kutilmaydi, aksincha, nutqiy harakatlar konsensus va yaqinlik yaratishga qaratilgan. Siyosiy nutqlarda pragmatik ma’no ko‘pincha bevosita ifodalanmagan bo‘ladi. Yetakchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun metafora,

noaniqlik, evfemizmlar va inklyuziv olmoshlardan foydalanadilar. Ushbu vositalar orqali “aytilgan” bilan “ma’no qilingan” o‘rtasidagi farq yuzaga keladi [4].

Shavkat Mirziyoyevning BMT va SHHTdagi nutqlari yuksak darajada aktual masalalarga bag‘ishlangan va yengil qabul qilinadigan uslubda tuzilgan. Uning nutqlarida ijobiy yuzni saqlash – mintaqaviy hamkorlik, yaxshi qo‘shnichilik, tinchlikka chaqiriqlar orqali barcha ishtirokchilarning ijobiy yuzini himoya qilish – asosiy o‘rinda turadi. Inklyuziv olmoshlar, ya’ni “biz”, “birgalikda”, “hamkorlikda” kabi so‘zlar orqali umumiy maqsad va birlik hissi yaratiladi. Muammoli mavzular, masalan Orol fojiasi yoki Afg‘oniston muammolari “oqibatlarni bartaraf etish”, “tinch muzokaralar” kabi evfemistik iboralar bilan yumshatib ifodalanadi. Kelajakka qaratilgan optimizm, yangi iqtisodiy muloqot, raqamlashtirish, turizm kabi istiqbolli sohalarni ta’kidlash orqali namoyon bo‘ladi [8].

Mirziyoyev nutqlarining asosiy pragmatik funksiyasi – konsensus qurish va ishonch muhitini yaratishdir. U bevosita tanqid va ayblovlardan saqlanadi, buning o‘rniga “biz birgalikda hal qilamiz” ruhidagi ijobiy pragmatik strategiyalarni qo‘llaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Mirziyoyev nutqlari real borliqqa mos keladi [1]. Masalan, valyutani erkin konvertatsiya qilishga o‘tish, “Tolibon” harakatining Afg‘onistonda hokimiyatni egallashi kabi dolzarb voqeliklar nutqda aks etadi. Bu Grice’ning sifat – haqiqatga muvofiqlik – va munosabat – dolzarblik – maksimalariga rioya qilishni ko‘rsatadi.

Vladimir Putinning nutqlari Ciceron ritorikasidagi his-tuyg‘ularga ta’sir qilish tamoyiliga asoslanganligi bilan ajralib turadi [5]. U o‘z nutqlarida umuminsoniy qadriyatlar – tenglik, ochiqlik, adolat – va tarixiy shaxslar orqali affektiv bog‘lanish yaratadi. Masalan, BRICS sammitidagi nutqida u Nelson Mandela haqida shunday deydi: “Tor doiradagi uchrashuvda biz shuni ta’kidladik va hozir boshida yana eslatib o‘tmoqchimanki, shu kunlarda biz birgalikda Janubiy Afrikaning buyuk davlat arbobi Nelson Mandela tavalludining 100 yilligini nishonlayapmiz. U butun hayoti davomida tenglik, ochiqlik va adolat tamoyillarini ilgari surgan va himoya qilgan. Menimcha, Nelson Mandela g‘oyalari bizning assotsiatsiyamiz faoliyatida o‘z aksini topgan deb aytishga haqlimiz.” Mandela demokratiya ramzi bo‘lsa-da, Putin uni BRICS hamkorligining asosi sifatida talqin qiladi – bu politik yuzni saqlash strategiyasidir.

Ciceron ritorikasiga ko‘ra, ma’ruzachining axloqiy ishonchliligi tinglovchini ishontirishning asosiy omillaridan biridir. Biroq Putinning nutqlarida, ayrim tadqiqotchilarning fikricha, bu tamoyil yetarli darajada amalga oshirilmaydi. Putinning nutqlarida ma’lumotlarning umumiy va noaniq tabiati – “G‘arbning ma’naviy tanazzuli”, “umumiy talonchilik” kabi iboralar – axloqiy ishonchni zaiflashtiradi. Qizig‘i shundaki, Putinning BRICS nutqidagi maqtov qismi xalqaro diplomatik odob me’yorlariga mos keladi. Biroq uning boshqa nutqlarida, masalan G‘alaba kuni paradidagi nutqida, G‘arb davlatlariga nisbatan keskin ayblovlar – “neonatsist rejim”, “ro‘yxatdan o‘tkazish” – salbiy yuzga jiddiy tajovuz sifatida baholanishi mumkin.

Amerika prezidentlarining davlat ziyofatlaridagi nutqlari ijobiy pragmatik strategiyalarning namunasi hisoblanadi [3]. Ushbu strategiyalar qatoriga qiziqish bildirish – so‘roq gaplar va diqqat belgilari orqali; kelishuvni izlash – inklyuziv “we”, “our” olmoshlari orqali; maqtov – superlativlar va kuchaytirgichlar yordamida;

optimizm – kelajak zamon va ijobiy baho orqali; hamda mezbon davlatga oid adabiy yoki siyosiy shaxslardan iqtibos keltirish kiradi. Ushbu strategiyalar orqali Amerika prezidentlari yaqinlik va hamkorlik muhitini yaratadilar. Ayniqsa, mezbon davlatning taniqli shaxslaridan iqtibos keltirish – ijobiy yuzni maksimal darajada saqlashning samarali usuli hisoblanadi [3].

Donald Trumpning nutqiy odob-axloqi keskin farqlanuvchi ikkita uslub bilan tavsiflanadi [6]. Omma oldida u jangovar uslubda “Siz o‘z mamlakatlaringizni vayron qilyapsiz. Sizning mamlakatlaringiz do‘zaxga ketmoqda” kabi keskin iboralarni ishlatadi. Xususiy va yakka suhbatlarda esa yon beruvchi uslubda “Bizning mamlakat Birlashgan Millatlar Tashkilotini yuz foiz qo‘llab-quvvatlaydi. Men BMTning salohiyati ajoyib, haqiqatan ham ajoyib deb o‘ylayman” kabi ijobiy bayonotlar beradi. Ushbu ikkilanish – omma oldidagi va xususiy uslub – Trumpning pragmatik strategiyasining asosini tashkil qiladi. New York Times tahliliga ko‘ra, xorijiy yetakchilar Trump bilan muloqotda xushomadgo‘ylik va hurmat ko‘rsatish san’atini o‘zlashtirgan, chunki Trump hurmat his qilganda ijobiy munosabat bildiradi, aks holda keskin javob qaytaradi [6].

Trumpning Saudiya Arabistonidagi nutqida yana bir o‘ziga xos pragmatik jihat kuzatiladi: u mezbon davlatdan ko‘ra o‘zini mezbon sifatida tutib, Amerika “erkin dunyo yetakchisi” image’ini aks ettiradi – bu gegemon pragmatikaning namunasi hisoblanadi. Shuningdek, Trump Saudiya nutqida Islomga bo‘lgan hurmatini ta’kidlaydi, garchi avvalgi faoliyatida Islomga qarshi keskin chiqishlar qilgan bo‘lsa-da. Bu yuzni muzokara qilish nazariyasi nuqtai nazaridan konflikt darajasini pasaytirishga urinish sifatida baholanadi. Boshqacha aytganda, din – bu yuzni saqlash vositasidir.

METODOLOGIK TAHLIL VA NATIJALAR

Har uchala prezident nutqlarida umumiy pragmatik jihatlar sifatida maqtov va minnatdorchilik – xalqaro diplomatik nutqning majburiy elementi; inklyuziv olmoshlar – “we”, “us”, “our” orqali birlik hissini yaratish; evfemizmlar – nozik va ziddiyatli mavzularni yumshatib ifodalash; hamda kelajakka qaratilgan optimistik ritorika – ijobiy munosabatlarni mustahkamlash kabi xususiyatlar kuzatiladi.

Shu bilan birga, farqli pragmatik uslublar ham mavjud. O‘zbekiston prezidenti Mirziyoyev nutqlarida dominant strategiya konsensus qurish bo‘lib, yuzni saqlash usuli ijobiy yuzni qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi. Uning nutqlarida noaniqlik darajasi past – aniq takliflar va rejalar taqdim etiladi. Milliy qadriyatlar sifatida mintaqaviy hamkorlik va tinchlikka urg‘u beriladi[8].

Rossiya prezidenti Putinning nutqlarida dominant strategiya affektiv argumentatsiya hisoblanadi. Yuzni saqlash usuli asosan salbiy yuzni himoya qilishga qaratilgan. Uning nutqlarida noaniqlik darajasi yuqori – umumiy bayonotlar va noaniq iboralar ko‘p uchraydi. Milliy qadriyatlar sifatida davlat suvereniteti va kuch yetakchi o‘rinda turadi [5].

Amerika prezidentlarining nutqlarida esa uslub prezidentga qarab farqlanadi. Bayden va boshqa an’anaviy prezidentlar ijobiy muloyamat strategiyalariga tayansa [3], Trump gegemon va ikki xil uslubni namoyish etadi. Yuzni saqlash usuli kontekstga

qarab o‘zgaradi. Noaniqlik darajasi o‘rtacha bo‘lib, Trumpda keskin va aniq iboralar ko‘p uchraydi. Milliy qadriyatlar sifatida yetakchilik va demokratiya ta’kidlanadi.

Turli madaniyatlarda odob-axloq normalari turlicha talqin qilinadi. Nepal diplomatining fikricha, Trumpning minnatdorchilik bildirish uslubi xalqaro diplomatik odob me’yorlariga mos kelmaydi [2]. Putinning Mandela haqidagi maqtovi esa, aksincha, diplomatik odob talablariga to‘liq mos deb baholangan. Mirziyoyevning yumshatilgan, konsensusga qaratilgan uslubi Sharq diplomatik an’analariga mos keladi [1].

XULOSA

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston, Rossiya va AQSh prezidentlari nutqlaridagi odob-axloq normalarining lingvopragmatik tahlilini taqdim etdi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat.

Siyosiy nutqda odob-axloq – bu strategik vosita. Yetakchilar o‘z maqsadlariga – konsensus, ishontirish, hukmronlik – erishish uchun pragmatik strategiyalardan foydalanadilar. Ikkinchi xulosa: har bir yetakchining uslubi milliy siyosiy madaniyat va shaxsiy xususiyatlar bilan belgilanadi. Mirziyoyev – konsensusga, Putin – affektiv argumentatsiyaga, AQSh prezidentlari esa ijobiy muloyamat yoki gegemoniyaga asoslangan uslubni qo‘llaydi.

Trumpning ikki xil pragmatik uslubi – omma oldida keskin, xususiy suhbatlarda yon beruvchi – zamonaviy siyosiy pragmatikaning yangi hodisasidir. To‘rtinchi xulosa: diplomatik odob normalari universal emas; ular madaniy kontekstga qarab o‘zgaradi va turlicha baholanadi.

Kelgusida tadqiqotlar boshqa davlatlar yetakchilari – Xitoy, Hindiston, Germaniya – nutqlarini ham qamrab olishi va odob-axloq normalarining global diplomatik pragmatikadagi transformatsiyasini o‘rganishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Yakubov, F.J. Diskursni qabul qilish murakkabligi darajasi. SamDu Kattaqo‘rg‘on filiali.
2. Katuwal, D.P. Praise and Admiration in International Speeches: A Pragmatic Analysis. 2023.
3. Schubert, C. Performing positive politeness: political rhetoric in state dinner speeches by US-American presidents. De Gruyter Brill. 2025.
4. Wilson, J. Talking with the President: The Pragmatics of Presidential Language. Oxford University Press. 2015.
5. Dumitru, S. President Vladimir Putin’s speech at the Victoria Day parade in the light of some Ciceronian rhetorical principles. Bulletin of “Carol I” National Defence University. 2023.
6. Broadwater, L. & Fassihi, F. How Trump Strikes Radically Different Tones in Public and Private. The New York Times. 2025.
7. Brown, P. & Levinson, S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press. 1987.
8. Mirziyoyev, Sh.M. BMT va SHHTdagi nutqlari. president.uz.